

KÖNYVSZEMLE

Fehér János: *A bölöni unitárius templomvár*. Barót–Bölon, 2015, Dobó-Valál Egyesület, Bölöni Unitárius Egyházközség. 928. o.

Derzsi Sámuelnek, a Dobó-Valál Egyesület elnökének a vallomása szerint 2003-ban az Egyesületet abból a pragmatikus célból hozták létre, hogy „fel-leltározza, feltárja Erdővidék történelmi, főként építészeti, régészeti értékeit, lehetőségei szerint restaurálja azokat, és a vidék gazdasági fejlődésének érdekében a turizmus szolgálatába helyezze.” (Előszó. In Fehér János: *Dobó. Egykori település a Kormos mentén*. Barót, 2014, Dobó-Valál Egyesület, 9.) Egy évtizedes fennállása után az Egyesület értékmegőrző profilja könyvkiadói feladatkörrel gazdagodott az által, hogy 2014-ben Fehér János művészettörténetész közreműködésével útjára indította az *Erdővidéki Történelmi Sorozatot*, amely a térség elsősorban épített örökségét kívánja bemutatni monografikus részletességgel és gazdag forrásközléssel.

A sorozat első kötete 2014-ben jelent meg (Fehér János: *Dobó. Egykori település a Kormos mentén*), és már magán hordozta azokat a módszertani alapelveket és ismertetőjegyeket, amelyeknek szellemében a sorozat második könyve is napvilágot látott. Szembetűnő például a szerzőnek a történettudomány iránti alázata és az

ebből fakadó szakmai igényessége és gazdag tárgyismerete, a kutatott téma iránti teljességre való törekvése, nem utolsó sorban pedig az erőteljes, de minden esetben szakszerűen, megfontoltan és tárgyilagosan megalapozott kritikai magatartásmódja. (A szerző – nagyon helyesen és több esetben is megalapozottan – minden esetben felülvizsgálja a szakirodalomban sokszor axiómákként kanonizálódott megállapításokat az általa végzett kutatások tükrében.) Jellemző továbbá ezekre a kötetekre a tárgyalt témák alapos szakirodalmi és forrásos dokumentációja, valamint azok gazdag és igényes illusztrációja képekkel. Az épületek esetében a képek általi szemléltetés kiegészül a Gyöngyössy János által készített rekonstrukciós rajzokkal. A kötetek szerkezeti sajátossága továbbá, hogy a „monumentális”, de szerkezetében arányos méretű főszöveg minden esetben gazdag forrásmelléklettel egészül ki.

A Bölöni Unitárius Egyházközséggel közösen kiadott *A bölöni unitárius templomvár* a második kötet ebben a sorozatban, és egy több éves intenzív kutatómunkának az eredménye. A bölöni templomvárhoz kapcsolódó

mélyrehatóbb kutatások 2011-ben kezdődtek el, és szorosán ágyazódnak bele abba közel másfél évtizedes forrásfeltáró és terepen végzett kutatómunkába, amelyet a szerző a székelyföldi, és közelebről az erdővidéki épített örökség tárgyában végzett, nemcsak erdélyi/magyarországi, hanem európai léptékű összefüggésekben.

A 928 oldal tartalmazó, „nem szokványos méretű” könyv formailag három nagyobb szerkezeti egységre tagolható. Az első és egyben legnagyobb egységet a templom és várfal történetét kronologikusan taglaló, öt fejezetből álló főszöveg képezi, a második, ugyancsak terjedelmes részt a válogatott dokumentumok alkotják (206 oldal, 51 dokumentum), a harmadikat pedig a rövidítések és képek jegyzéke, illetve a hely- és névmutatók.

A főszöveg első fejezete a településre és lakóira vonatkozó középkori és kora újkori adatokat tartalmazza. A XVII. század első feléig számba vett források a lokális birtokviszonyok és a település életét meghatározó jelentősebb családok feltérképezése mellett azt is alátámasztja, hogy alapos kutatómunkával és megfelelő szakismeretekkel (paleográfia és latin nyelvismeret) aránylag sok forrást lehet feltárni egy-egy település középkori és kora újkori történetére vonatkozóan is (Bölon esetében az első források a XIV. század első felére datálhatók). Sok esetben megalapozatlanok tehát azok az in-

doklások, amelyek egy-egy kérdés időbeni mélységének a felkutatását, felgöngyölítését mellőzik a vonatkozó források hiányára hivatkozva.

A második fejezet a régi böloni unitárius templom történetét tárgyalja. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom ismertetése után pontos és részletekbe menő bemutatást olvashatunk azokról a kőfaragványokról és freskótöredékekről, amelyeket a szerző a böloni templomvár védőövének a javítási munkálatai alkalmával fedezett fel 2013 nyarán, és amelyek írott források hiányában bizonyos fokú fogódzót nyújtnak a középkori templom történetének a rekonstruálásához. A várfal északnyugati tövében talált tárgyi emlékeket az analógiás vizsgálat segítségével Fehér a XIV. század első évtizedeire datálta. A böloni templomra/egyházközségre vonatkozó legkorábbi forrás 1512-ből való, és arról tudósít, hogy a böloni Szent Katalin-plébánia hajórévet/vámos hidat működtetett az Olt folyón. A XVII. század közepétől az írott forrásoknak a száma megnövekszik, mindezek ellenére a templom külalakjára vonatkozó első részletes leírásra meglehetősen későig, Lázár István 1789-es püspöki vizitációjáig kellett várni. A fennmaradt leírások szerint az 1893-ban elbontott böloni unitárius templom a többszöri átépítéseknek és javításoknak köszönhetően a XIX. század végére elveszítette műemlék értékét, ugyanakkor pedig már sem esztétikailag, sem pedig funkcionáli-

san nem tudta ellátni a közösség igényeit.

A harmadik fejezet a bölöni unitárius templomot övező várfal kérdését tárgyalja, és a következő kérdésekre próbál válaszokat nyújtani: a védőöv építésének ideje és szakaszai, a templomvár funkciója és működtetése, a védőövek pártázata, a templomvárnál/székelyföldi templomvárnál dolgozó mesterek beazonosítása. Az előző fejezethez hasonlóan a kutatástörténeti összefoglalót ebben a fejezetben is a tárgyi emléket képező védőöv részletes, képekkel, rekonstrukciós és alaprajzokkal gazdagon illusztrált leírása követi. A szerző az általa végzett falkutatások alapján négy nagyobb építkezési periódust különít el a védőöv építéstörténetében. Az első, legkorábbi falszakaszt (DNy-i és ÉNy-i falrészek) a XVI. század első felére datálja, a másodikat a XVI. század közepére (É-i és K-i falrészek), a harmadikat a XVII. század elejére (DK-i falrész és a DK-i torony), a negyediket pedig a XVIII. század első felére (É-i torony).

Nemcsak a laikus olvasó számára lehet érdekes annak a kérdésnek a részletekbe menő tárgyalása, amely a bölöni (székelyföldi) templomvár állandó és értékmegőrző szerepkörét ismerteti a különböző történelmi korokban.

Hasonlóképpen izgalmas annak a kérdésnek a megválaszolására tett próbálkozás, amely a székelyföldi templomvárakat építő mesterembereknek

származási helyét kívánja tisztázni. A szakirodalomban eddig csak hipotézis szintjén megfogalmazott feltételezéseken túllépve Fehér források felsorakoztatásával azon álláspont felé hajlik, hogy az erdélyi fejedelmi építkezésekben is jelentős szerepet vállaló brassói/barcasági kőművesek, kőfaragók és ácsok voltak azok, akik a székelyföldi erődítési munkálatokban is meghatározó szerepet játszottak.

A könyv negyedik fejezete szintén a várfalhoz kapcsolódik és a délkeleti falszakaszon, valamint a délkeleti toronyon található karcolt, többnyire töredékes feliratok kiolvasásával/megfejtésével és a szerzősége utaló monogram feloldásával foglalkozik. A kérdéskör tárgyalása, valamint a feliratok megfejtése a szerző szakmai rátermettségét és a kutatott témában való jártasságát dicséri. Utóbbi kijelentésünket annak a tudatában mondhatjuk, hogy a feliratok teljes értelmezésére, illetve azok szerzőjének a beazonosítására a szakirodalomban sem történtek próbálkozások.

Az ötödik és egyben legterjedelmesebb fejezetet a Pákei Lajos által tervezett, jelenleg is álló templom története képezi. A korábbi fejezetekhez hasonlóan a szerző figyelme itt is kiterjed a legapróbb részletekre is. Ez a teljességre való törekvés vezetett el egyebek mellett annak a kérdésnek a tisztázásához is, hogy mivel magyarázható a bölöni unitárius templom egyedi formavilága az erdélyi unitárius

templomok sorában. A Pákei munkásságát behatóan ismertető részből kiderül, hogy a sajátos formavilág Pákei azon törekvésebe illeszkedett, amely a templom épületének megtervezésében érvényesíteni kívánta a XIX. század végén protestáns körökben elterjedt azon építészeti koncepciót, amely a templom alaprajzát a protestáns liturgiának megfelelően centrálisan kívánta elrendezni, hogy annak középpontjába az úrasztala és a szószék kerüljön. A templom történetének bemutatása nem ér véget a szövevényes építéstörténettel: a keblitanácsosi jegyzőkönyvek segítségével Fehér végig követi annak egész 20. századi történetét és a 21. századba átlépve, azt a 2012-ben befejezett templomjavítással zárja le.

Politikai, gazdasági és kulturális vonatkozású témák esetében gyakran találkozunk olyan módszertani feldolgoásokkal, amelyek a centrum és periféria viszonyrendszerében vizsgálják tárgyukat. A minőség és teljesítmény-alapú összehasonlítások végkövetkeztetései minden esetben a periféria centrummal szembeni hátrányát, lemaradását hangsúlyozzák. Ha ebben az összefüggésben próbáljuk meg értékelni Fehér János munkáját, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a centrum–periféria-alaptétel elveszíti relevanciáját,

és a viszonyítási, kiindulási pont az utóbbi pólusra tevődik át. A szellemi központoktól távol eső Erdővidéken ugyanis egy olyan munka látott napvilágot, amely teljesen új távlatokat nyitott meg mind a módszertan, mind pedig a kutatási eredmények tekintetében. Több, a szakma által eddig megoldatlan kérdést tisztáz, rámutat és megoldási kulcsokat keres azokban a témákban, amelyek előbbre vihetik az erdélyi/székelyföldi művészettörténeti kutatásokat, nem utolsósorban pedig figyelmezteti a kutatót arra, hogy egy-egy esemény vagy épület-együttes történetének milyen széleskörű politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális összefüggései vannak, illetve hogy vizsgálódása rendjén semmiképpen sem szabad az ok-okozati szempontokat mellőznie.

A monografikus szándékkal írók számára mintaként szolgáló kötet nemcsak a művészettörténész számára nyújthat szakmai inspirációt és értékes információkat a székelyföldi és erdélyi építéstörténethez, a bölöni templomvár történetének bemutatása fontos gazdasági, társadalmi, felekezeti és eszmetörténeti adatokkal szolgál az érdeklődő kutató vagy laikus számára egyaránt.

Pál János